

INFLUENȚA DOCTRINELOR DE RESTAURARE DE LA SFÂRȘITUL SEC. XIX ȘI PÂNĂ LA CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ASUPRĂ RESTAURĂRII DE MONUMENTE ISTORICE DIN ROMÂNIA –

ANALIZĂ DE CAZ: RESTAURAREA SCHITULUI STĂNEȘTI – VÂLCEA – 1938–1942

Arh. CRISTINA IONESCU

*„Arhitectura unei țări este poate cea mai exactă
expresie a istoriei sale și nimic nu ne dă o intuiție a trecutului
și o mai autentică cunoștință a unei civilizații.”*

G. M. CANTACUZINO
Arhitectura Românească

I. Doctrine de restaurare în Europa

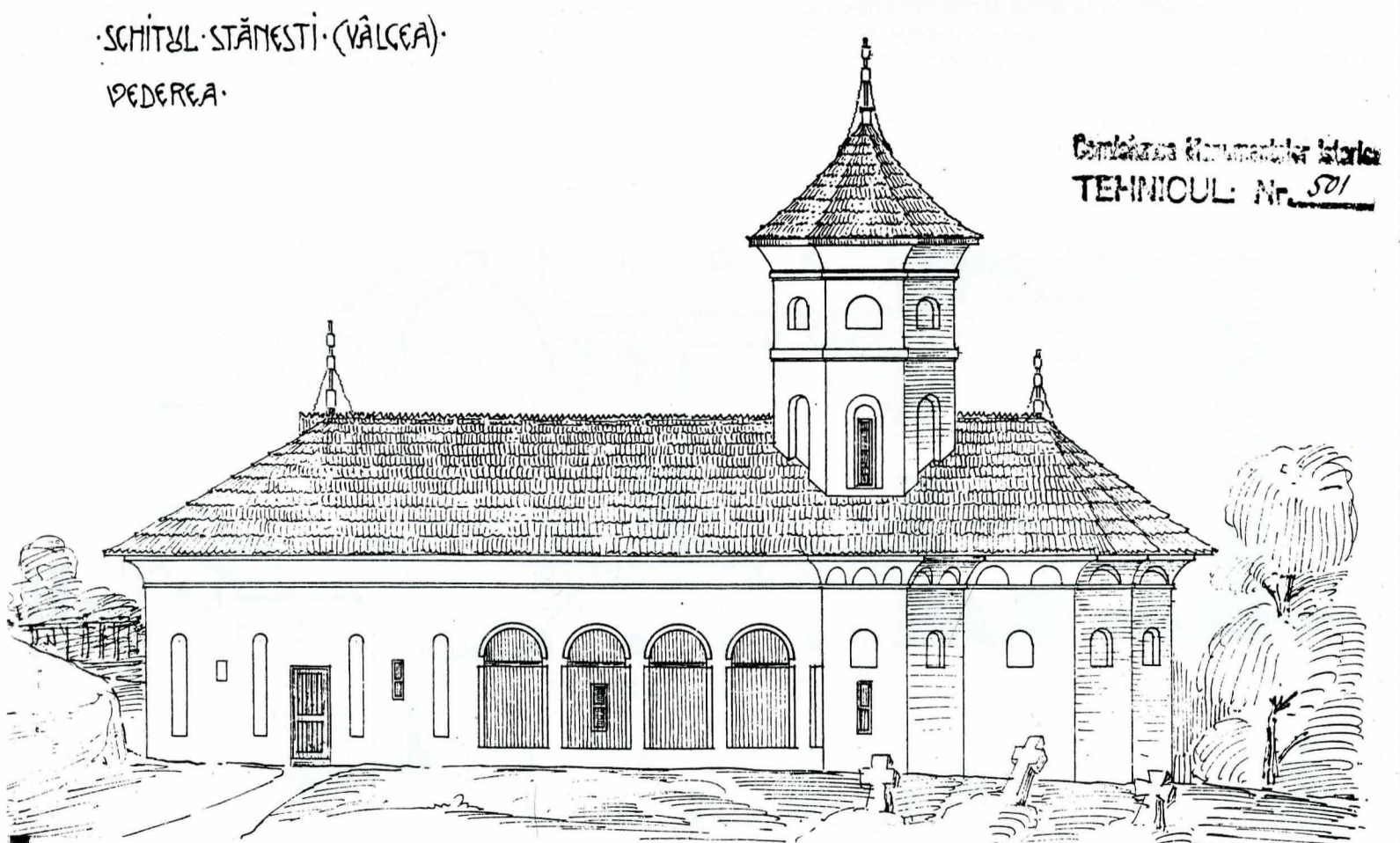
Sfârșitul secolului al XIX-lea aduce cu el o nouă etapă a evoluției conceptului de restaurare bazată pe noi poziții teoretice care nu acceptă nici doctrina unității de stil – promovată de școala franceză de restaurare prin arhitectul, restauratorul, istoricul și teoreticianul Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) –, nici atitudinea fatalistă a doctrinei neintervenției promovată de istoricul de artă englez John Ruskin (1819–1900). Această nouă orientare – concepția restaurării istorice – a fost promovată de arhitectul italian Luca Beltrami (1854–1933). Promotorii noii concepții de restaurare nu renunță la reeditarea formei originare, așa cum nu o făcea nici doctrina unității de stil, dar considera că la baza acesteia trebuie să stea documente sigure. Ea este o restaurare de reconstituire, criteriul determinant fiind documentul care asigură reconstituirea elementelor dispărute sub forma și înfățișarea lor inițială, arhitectul având o intervenție înnoitoare, dar limitată. Restaurarea devine astfel rodul unei metodologii științifice de cercetare a istoriei arhitecturii și nu al imaginației arhitectului restaurator sau reeditării de forme prin analogie.

Enunțate în 1879 de arhitectul italian Camillo Boito, principiile concepției istorice a restaurării monumentelor au fost adoptate de Congresul arhitecților și inginerilor italieni de la Roma din 1883. Ele se pot rezuma în felul următor:

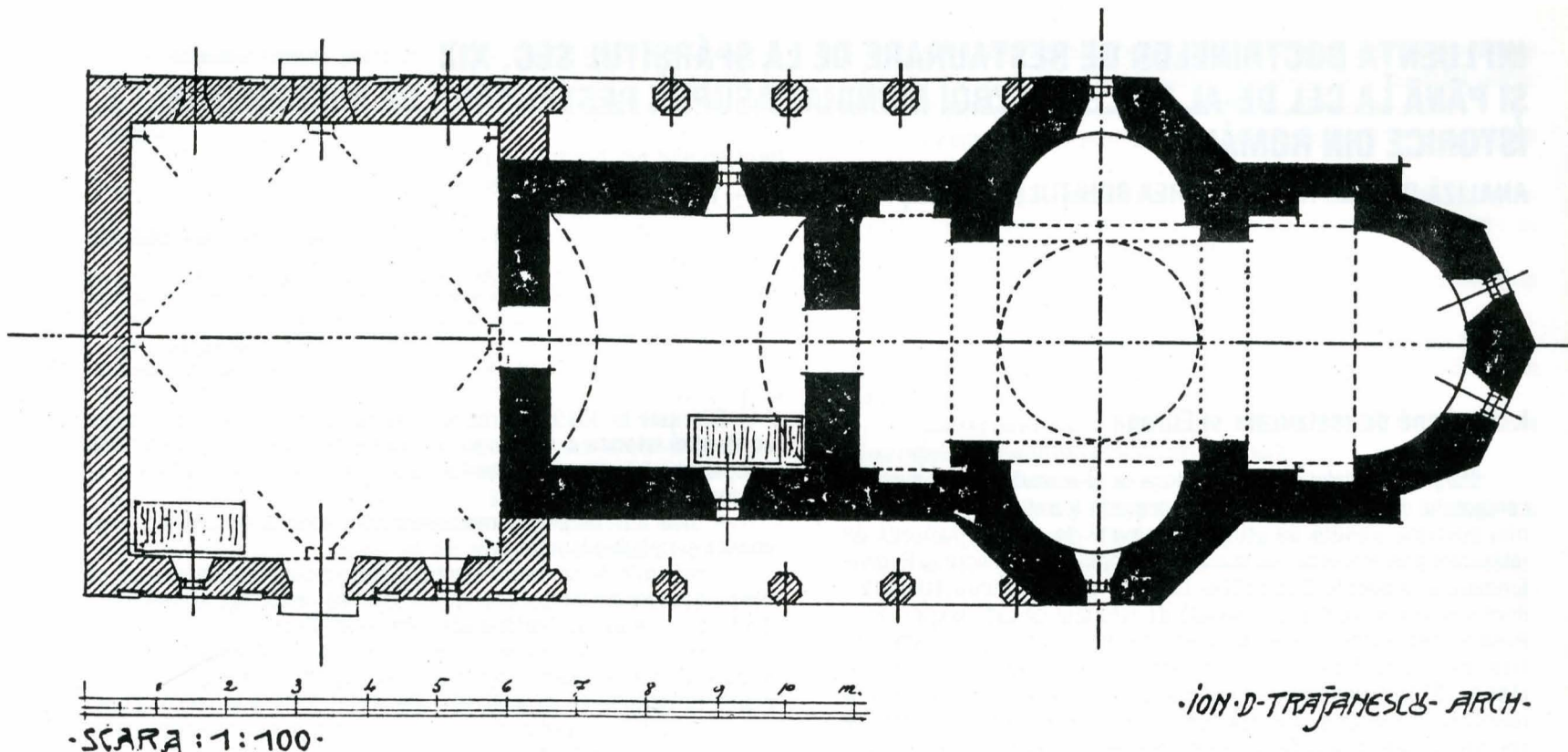
- toate intervențiile pe monument sunt importante ca documente istorice și trebuie păstrate;
- măsurile de conservare sunt pe primul plan, fiind preferabil să consolidezi decât să repara, să repara decât să restaurezi, să restaurezi decât să înfrumusețezi, evitând adăugirile și înnoirile;
- reconstituirile trebuie făcute numai pe bază de documente și nu trebuie confundate părțile reconstituite cu părțile originare păstrate, marcarea făcându-se cu ajutorul materialelor folosite la reconstituire;
- dacă din necesități decurgând din statica sau funcționalitatea clădirii, se completează clădirea cu părți ce nu sunt susținute de documente, acestea trebuie realizate într-o arhitectură diferită de cea a monumentului și în același timp neutră, pentru a nu contrasta neplăcut cu acesta.

Aceste principii ale restaurării istorice, împreună cu apariția de noi materiale și tehnici de construcție folosite și în restaurarea monumentelor: betonul (la Collemagio din Aquila, la Vecelli, la villa

Schitul Stănești (Vâlcea). Vedere

Biserica din Stănești (Vâlcea). Plan

Albani), lemnul pietrificat (intervenția profesorului Cialdea) folosit la galeriile Nemi, piatra artificială (la unele monumente regale din Egipt) precum și betonul armat folosit la cererea inspectorului general M. de Baudot în 1902 în Franța la monumentele medievale din Tours, Nantes, Reims, Paris ca și la monumentele antice de la Phaestos în Creta, unde profesorul florentin Luigi Perniere îl utilizează la restaurarea scărilor monumentale, au dus la rezultate remarcabile în acest domeniu.

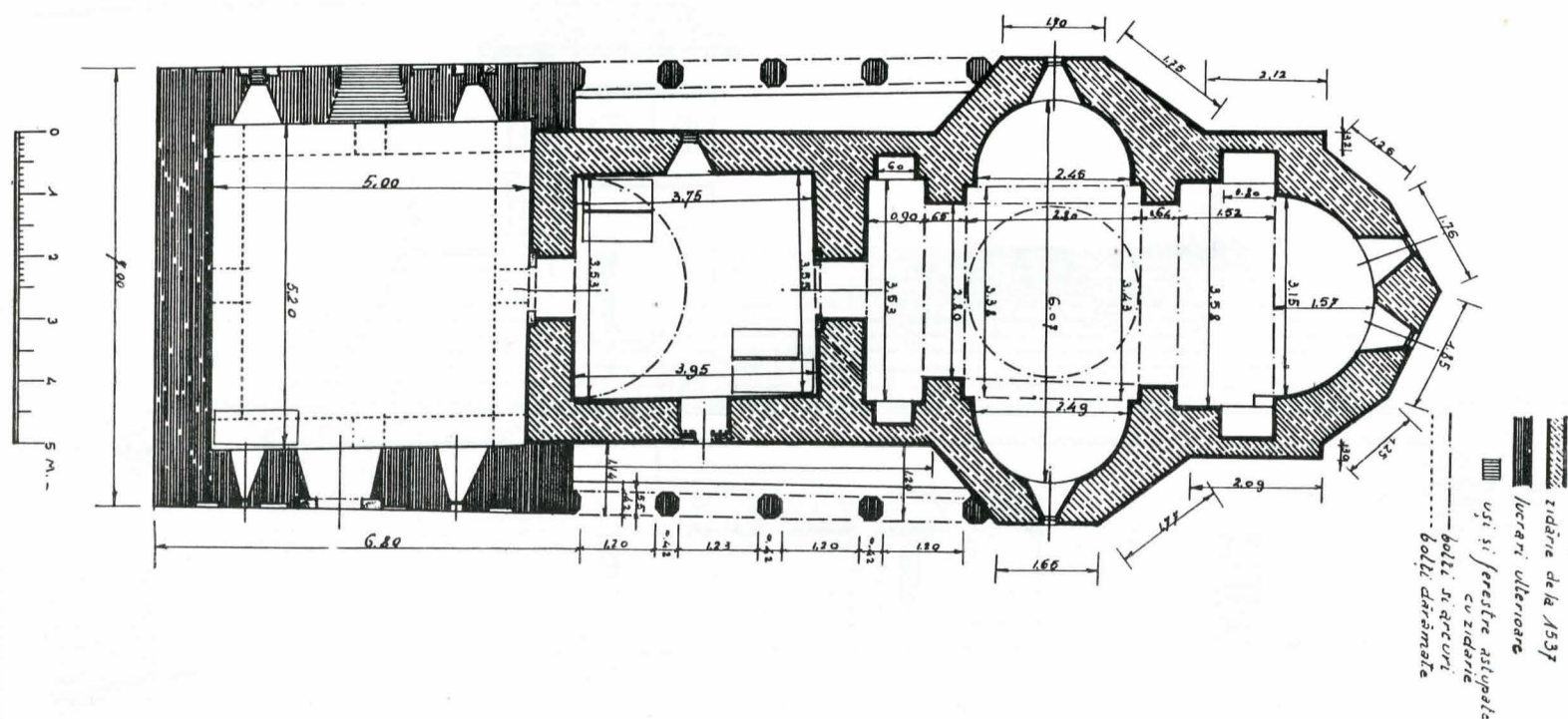
Făcând un bilanț al restaurărilor din ultimele patru decenii, Conferința restauratorilor din 1931 de la Atena printr-un document cunoscut sub numele **Carta de la Atena** afirma principiile restaurării monumentelor, dovedite viabile în țările europene de tradiție ale activității de restaurare și conservare a patrimoniului arhitectural și arheologic.

În cele nouă puncte ale sale, Carta de la Atena enunța principiile de restaurare și conservare ale patrimoniului artistic și arheologic și recomanda o metodologie pentru captarea interesului marelui public pentru aceste valori ale civilizației umane.

Documentul îndrumă spre o întreținere regulată și permanentă a monumentelor și consemnează ca tendință generală evitarea reconstrucțiilor integrale. În situațiile în care datorită unor degradări sau distrugerii este necesară o restaurare a monumentului, se cere respectarea tuturor stilurilor din diversele etape istorice ale monumentului.

Altă idee importantă a Cartei este legată de intervenția specialistului vis-à-vis de starea fizică a monumentului. Astfel, la un monument aflat în stare de ruină, intervenția se oprește la a-l păstra în

Biserica din Stănești (Vâlcea). Planul orizontal

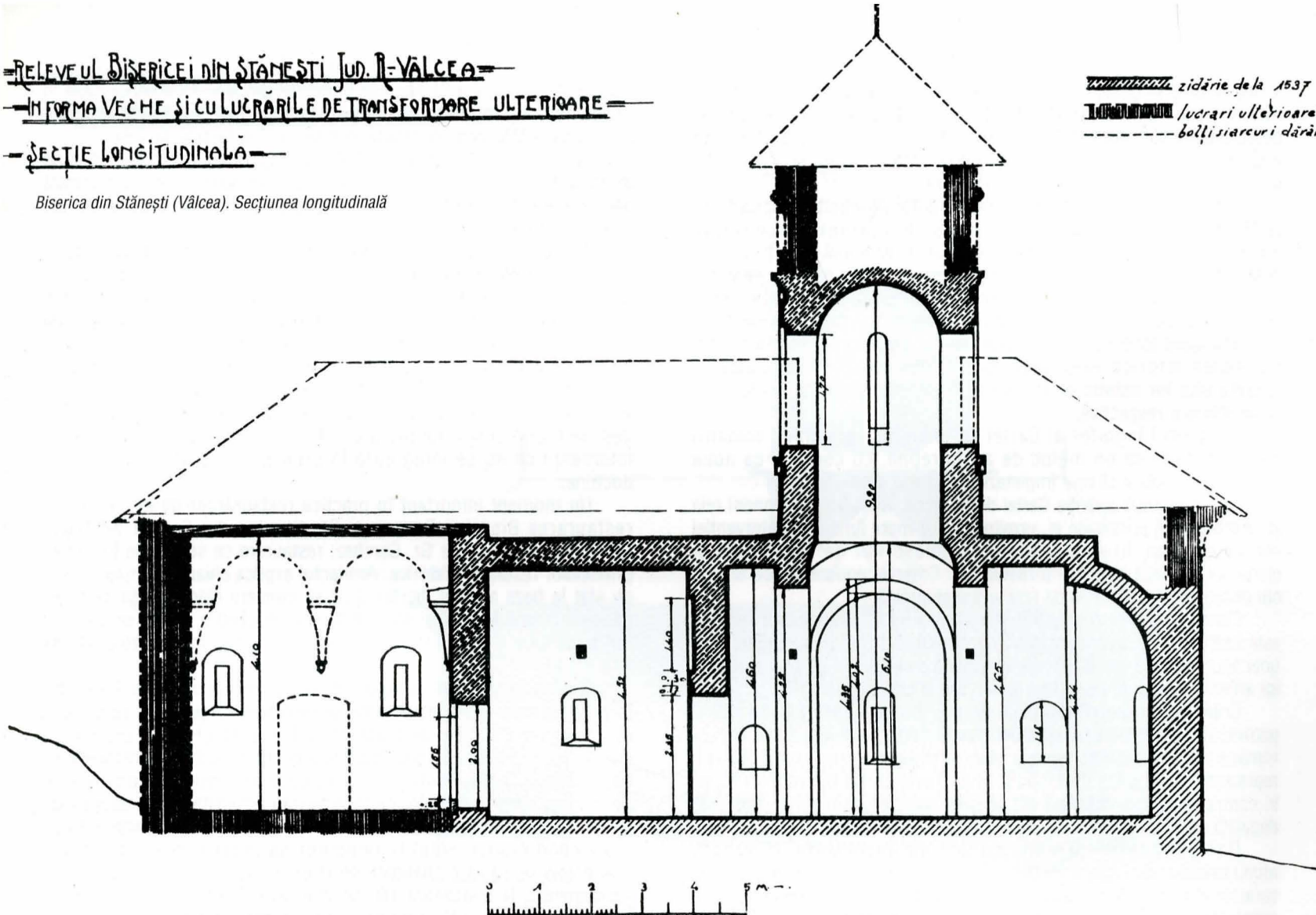

—RELEVEUL Bisericii din Stănești Jud. R-Vâlcea—
 —FORMA VECHIE ȘI CULUCRĂRILE DE TRANSFORMARE ULTERIOARE—
 —SECȚIE LONGITUDINALĂ—

Biserica din Stănești (Vâlcea). Secțiunea longitudinală

zidărie de la 1537
 lucrări ulterioare
 bolți și arcuri dărâmate

—RELEVEUL Bisericii din Stănești Jud. R-Vâlcea—
 —FORMA ACTUALĂ—

Biserica din Stănești (Vâlcea). Fațada laterală în starea actuală

forma în care se găsește. La monumentele ce și-au păstrat integritatea, intervenția trebuie făcută după o cercetare atentă a cauzelor determinante ale problemelor monumentului în cauză, cunoașterea lor împreună cu caracterul specific al monumentului determinând soluția cea mai adecvată a conservării și restaurării.

Din punct de vedere al tehnicilor lucrărilor de construcție, Carta de la Atena accepta folosirea în restaurarea și consolidarea monumentelor a tuturor tehnicilor moderne, și, în special, a betonului armat, ce evita desfacerea și reconstrucția monumentului, păstrând cât mai neatinsă substanța originală a monumentului. În același timp se cerea ascunderea acestor intervenții pentru a nu altera spiritul monumentului.

Analizând tendințele de transformare și dezvoltare a vechilor orașe cu nuclee istorice valoroase, Carta formulează teza protejării caracterului lor estetic și al spiritului lor, prin zone de protecție a ansamblurilor respective.

În spiritul înnoitor al Cartei se enunță și principiul folosirii monumentului ca un mijloc de a-l întreține, cu condiția ca noua funcțiune acceptată să nu-i împietzeze caracterul și spiritul lui.

La un an după apariția Cartei de la Atena, Gustavo Giovannoni reia și reformulează principiile ei, urmând o mai mare limitare a intervenției restauratorului, în sensul acceptării măsurilor de conservare și eliminării – pe cât posibil – a restaurării. Criteriile enumerate de el sunt cunoscute sub denumirea de restaurare științifică.

Conform teoriei restaurării științifice a lui G. Giovannoni ceea ce este esențial este valoarea istorică a monumentelor de documente ale unei anumite etape de dezvoltare spirituală a civilizației umane, valoarea lor artistică neavând o pondere prea mare în concepția sa.

Criteriile restaurării științifice decurg în mare parte din caracterul patrimoniului arhitectural al Italiei, foarte bogat în monumente greco-romane aflate în stare de ruină, a căror reîntregire sau reconstrucție ar fi reprezentat o atitudine neinspirată ce ar fi prejudiciat atât monumentele în componența lor materială cât și acea valoare spirituală și materială degajată de ele.

Dar extinderea acestor criterii de restaurare și asupra monumentelor din epoca medievală sau modernă, monumente cu alte caracteristici și altă evoluție în timp față de monumentele antichității greco-romane, a rămas o problemă. Deși înscriindu-se în concepția restaurării istorice și științifice, arhitecții restauratori italieni au aplicat diferențiat aceste criterii în funcție de caracterul monumentului și starea lui fizică.

Putem spune că acest curent de restaurare a urmărit în principal conservarea monumentelor în starea în care le-a lăsat trecutul, respectându-se istoria fiecărui monument, adică toate etapele importante de intervenție suferite de ele.

II. Doctrina de restaurare în România

Formați la marile școli de arhitectura ale Europei, arhitecții români, împreună cu marile personalități ale culturii noastre din perioada sfârșitului de secol XIX și mai ales după anul 1892, când ia ființă Comisiunea Monumentelor Istorice, au considerat ca pe o datorie de onoare protejarea patrimoniului arhitectural și arheologic ce reprezintă o istorie vie a neamului.

„Un popor lipsit de trecut nu poate avea viitor”, spunea Mihail Kogălniceanu, membru în prima „Comisiune onorifică a Monumentelor Publice”, înființată în 1890.

Într-un climat de o certă prosperitate economică și de mare interes pentru moștenirea cultural-artistică reprezentată de patrimoniul arhitectural și arheologic – interes determinat de concepția foarte bine exprimată de N. Gabrielescu „...dezinteresarea pentru dănsule ar fi o crimă căci s-ar rupe firul care ne leagă cu trecutul [...]”¹, – curente de idei referitoare la restaurarea și conservarea monumentelor istorice au cuprins numeroase aspecte legate în general de doctrinele de restaurare practicate în țările europene cu tradiție în acest domeniu.

Un moment important în această privință îl reprezintă atitudinea luată de artiștii, arhitecții și istoricii români față de activitatea de restaurare a lui Lecomte du Nouÿ, arhitect din școala lui Viollet-le-Duc ce practică doctrina unității de stil; cel care între 1875 și 1914 dăruia până la temelii biserica Sf. Dumitru din Craiova, vechea Mitropolie din

Târgoviște și biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, reconstruindu-le în forme așa-zis originare și aducea modificări de substanță bisericii episcopale a Mănăstirii Argeșului și bisericii Trei Ierarhi din Iași.

Activitatea lui Lecomte du Nouÿ, desfășurată într-o perioadă când în domeniul restaurărilor, în Europa, se manifesta o poziție contrară doctrinei unității de stil, a provocat protestul multor personalități ale culturii românești.

Apariția în 1892 a Legii conservării și restaurării monumentelor publice, dă posibilitatea ordonării lucrărilor de cercetare, restaurare, conservare și valorificare a patrimoniului cultural românesc, punând temelia științifică, juridică și administrativă a acestei activități atât de importantă pentru definirea ființei națiunii noastre.

În perioada de început de secol XX, lucrările de restaurare nu au o orientare foarte clară. Arhitecții Al. Băicoianu, N. Gabrielescu, P. Antonescu, Gr. Cerchez, Gh. Lupu, N. Ghica-Budești, I. D. Traianescu, deși în teorie susțin restaurarea științifică, în practică au diverse intervenții ce nu se integrează în principiile teoretice ale acestei doctrine.

Un moment important în practica restaurărilor de la noi, a fost restaurarea Bisericii Domnești Sf. Nicolae din Curtea de Argeș (1919–1920) făcută de Gr. Cerchez, restaurare ce se înscrie în sensul principiilor restaurării istorice. Arhitectul explica chiar el principiile care au stat la baza acestei lucrări „[...] să conserv clădirea așa cum am găsit-o, consolidând-o, și să o restaurez aducând-o pe cât se poate în forma pe care o avusesse la întemeiere, înlăturând toate părțile adaose fără pricepere.”²

O conturare a școlii naționale de restaurare se întâmplă, însă, abia în perioada dintre cele două războaie mondiale. După 1931 se bazează pe principiile enunțate de Carta de la Atena. Unul dintre promotorii acestei școli, arhitectul Horia Teodoru a condus lucrările de restaurare a bisericii de la Curtea Veche, lucrare ce poate fi considerată un exemplu pentru ilustrarea principiilor ce caracterizau activitatea de restaurare de la noi. Aceasta se bazează pe faptul că în intervenția sa, restauratorul, readucând monumentul la imaginea sa inițială, păstrează toate elementele de valoare adăugate de etapele ulterioare de intervenție pe monument și le marchează atât pe cele care, dispărând în timp, nu au fost reconstituite, cât și pe cele care, deformând plastica inițială a monumentului au trebuit înlăturate.

Restauratorii români nu s-au încadrat total în percepțiile restaurării istorice și științifice, de a respinge reconstituirile integrale, atât cele bazate pe documente certe cât și cele bazate pe analogie, și datorită situării țării noastre într-o regiune activă din punct de vedere seismic ce a afectat arhitectura medievală românească caracterizată prin verticalitatea turelor bisericilor ce au avut foarte mult de suferit.

O altă problemă importantă pentru înțelegerea modalităților de abordare a lucrărilor de restaurare a arhitecturii medievale la noi a constatat în tratarea parametrului monumentelor. În studiul său „Paramentul medieval” dr. arh. E. Greceanu făcând o analiză a restaurărilor făcute începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în 1975 arată ca factori care au determinat tratarea paramentului cu o lipsă de înțelegere față de concepția inițială a tratării fațadelor:

- „dotarea paramentului aparent cu o frumusețe intrinsecă, independență de sensurile compoziției arhitecturale;

- dorința de percepere directă a vechimii monumentului venerabil concretizat în „patina” sau, cu alte cuvinte în îmbătrânirea adusă de trecerea veacurilor”.

O mare influență în rezolvarea acestei importante probleme a avut-o și formarea arhitecților români la școala italiană de restaurare, având în vedere arhitectura medievală italiană caracterizată prin paramente aparente de cărămidă sau piatră. Dar condițiile de climă total diferite al celor două țări, precum și calitatea diferită a materialelor de construcție au contribuit și la o plastică arhitecturală diferită. Multe din monumentele ce au avut fațadele tencuite și a căror restaurare s-a făcut cu un parament de ceramică aparentă, datorită calității proaste a materialului, ca și a condițiilor de climă excesivă, s-au deteriorat. Totodată s-a obținut o expresie arhitecturală total diferită față de cea inițială.

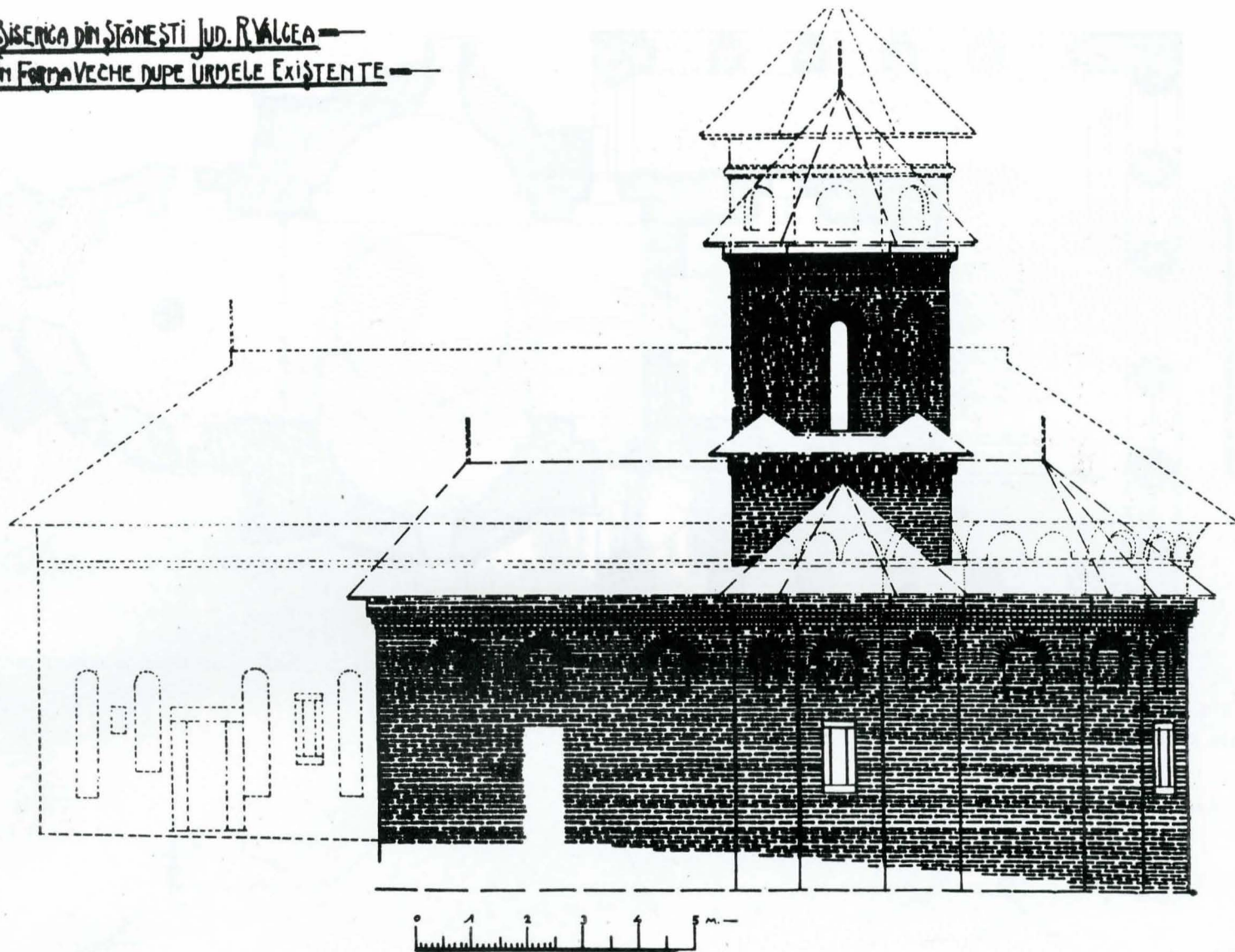
Pe lângă toate aceste aspecte, lipsa documentelor scrise datorită vicisitudinilor istoriei noastre precum și lipsa unor cercetări arheologice susținute au făcut ca restaurări ale unor monumente istorice valoroase

¹ Restaurarea monumentelor istorice, 1865–1890, „Acte și rapoarte oficiale”, București, 1890, p. 242.

² Gr. Cerchez, *Restaurarea bisericii domnești*, B.C.M.I., 1917–1923, p. 80–82

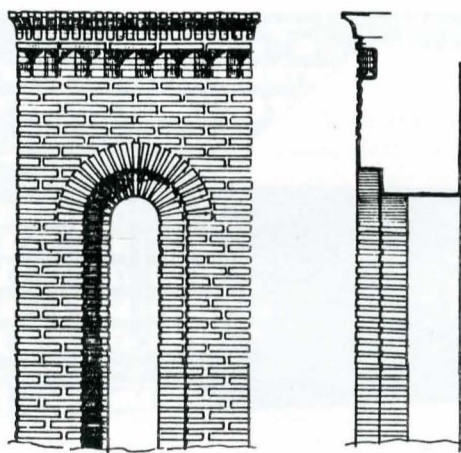

— Biserica din Stănești Jud. R. Vâlcea —
 — în Formă Veche după Urmele Existente —

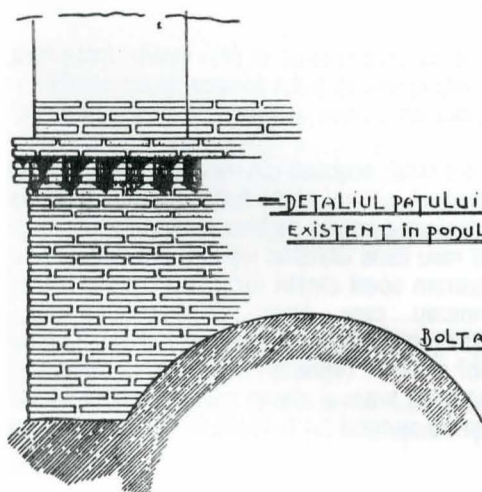

6. Biserica din Stănești Vâlcea. Fațada laterală reconstruită

Biserica din Stănești Vâlcea. Detaliu de la turlă
 Biserica din Stănești (Vâlcea). Detaliu de la baza turlei
 Biserica din Stănești (Vâlcea). Detaliul firidei din fațadă

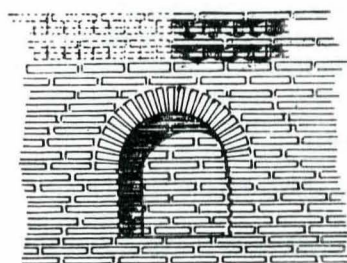

— DETALIUL VECHII CORNISE ȘI FEREĂSTRĂ
 DE LA TURLĂ —

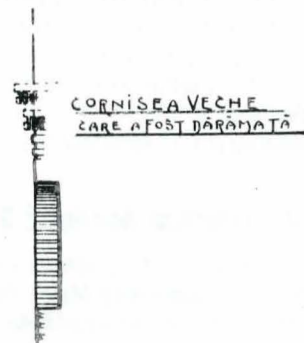

— DETALIUL PATULUI TURLEI
 EXISTENT ÎN PONUL Bisericii —

BOLTA Bisericii

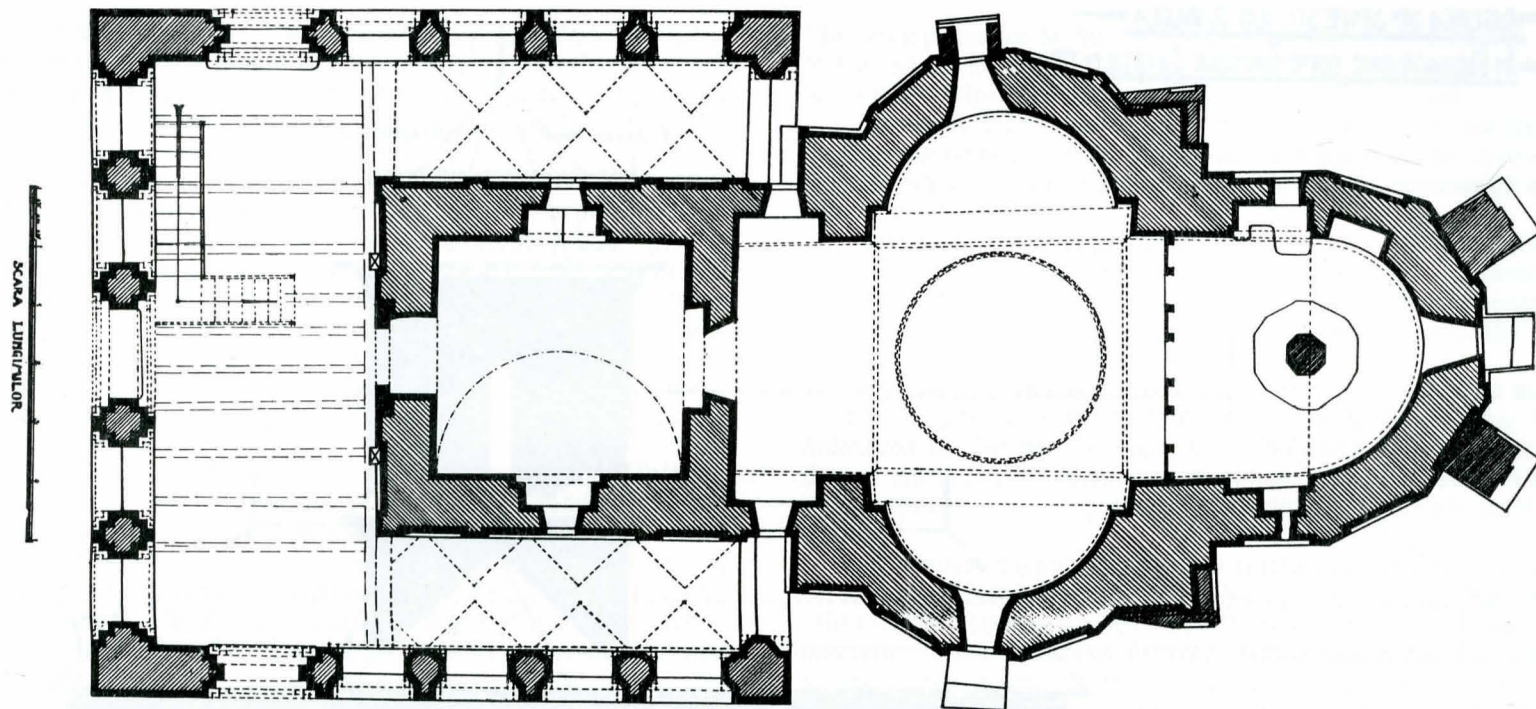
— DETALIUL VECHII ZIDĂRII LA FAȚADĂ —

CORNISEA VECHIE
 CARE A FOST DĂRĂMATĂ

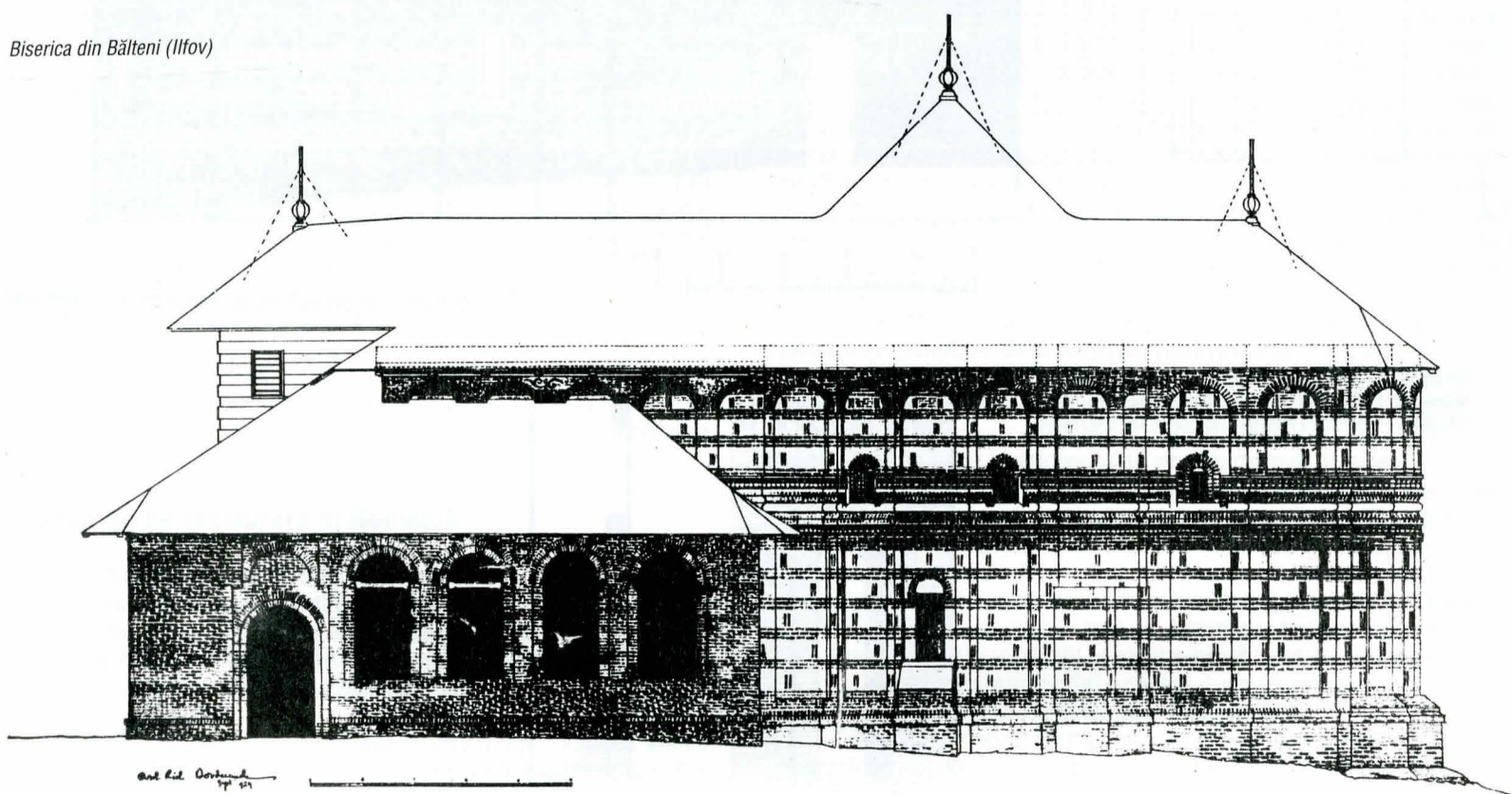

Biserica din Bălteni (Ilfov). Planul orizontal. Relevu de arhitect R. Bordenache

Biserica din Bălteni (Ilfov)

să fie criticabile datorită alterării imaginii monumentului. La aceasta s-a adăugat și înțelegerea prea școlastică și rigidă a principiilor restaurării istorice și științifice.

Un asemenea exemplu l-a constituit restaurarea bisericii Schitului Stănești – Vâlcea de către Comisiunea Monumentelor Istorice prin arhitectul I. L. Athanăscu, în perioada 1938–1942.

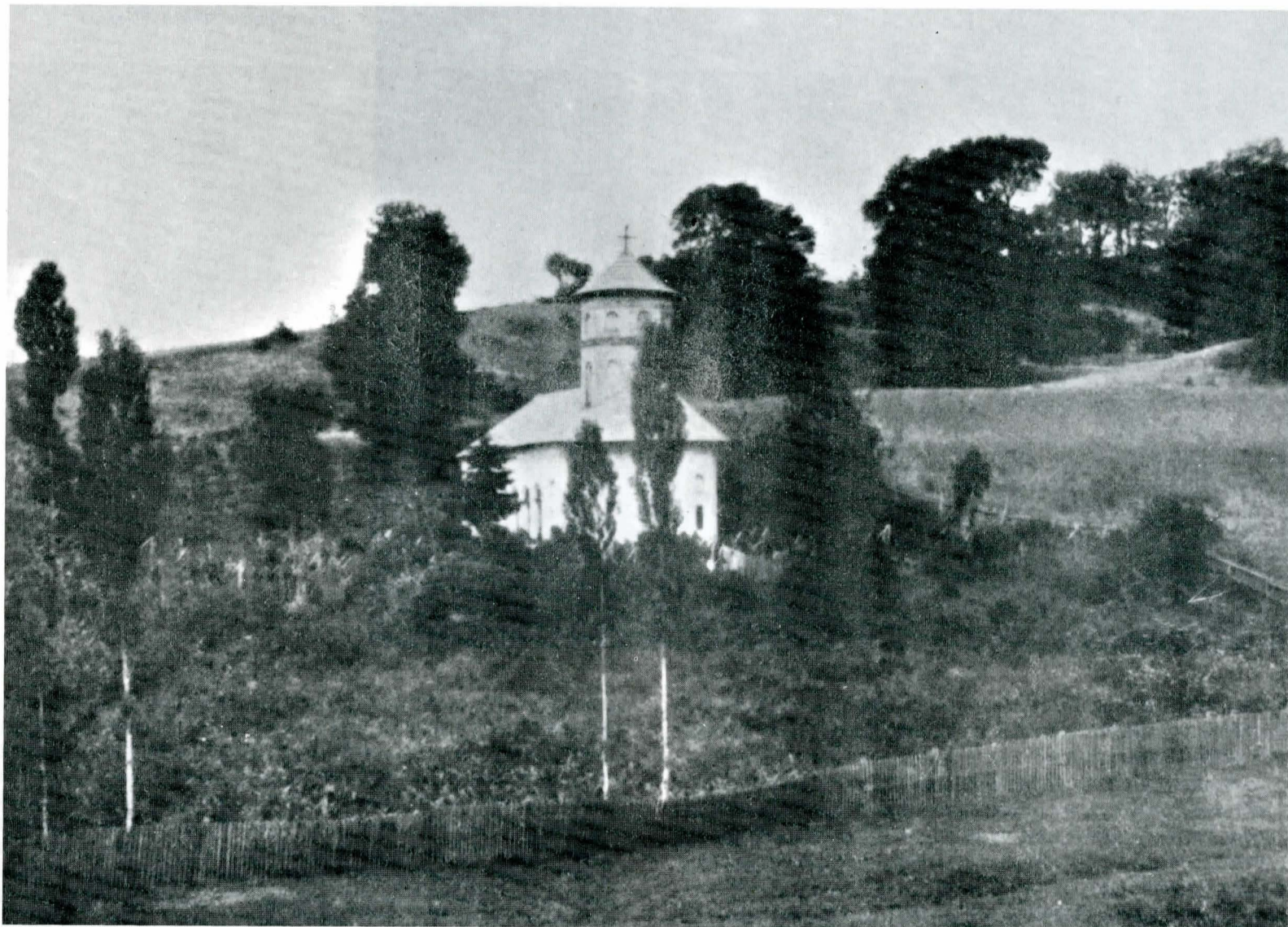
III. Istoricul Schitului Stănești Vâlcea

Așezat într-o vâlcea ce cotește spre pârâul Mamu, schitul cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, acum biserica satului Lungești, reprezintă un caz aparte ca arhitectură a fațadelor, între bisericile de secol al XVI din Oltenia, datorită celor două galerii laterale ce continua un pridvor închis pe care îl leagă de cele două abside laterale ale

naosului printr-o succesiune de arce (patru) în plin cintru. Imaginea arhitecturală a rezultat din suprapunerea a două etape de construcție – prima din sec. XVI (1537) cea de a doua probabil, de la sfârșitul sec. XVI sau începutul sec. XVII.

Ridicat pe locul vechiului schit, probabil din lemn, de către Mogoș Banul și fiul său Mogoș Armașul, schitul poate fi datat după înscricția zugrăvită în limba slavonă deasupra golului de trecere dintre pronaos și naos „...eu robul stăpânului meu Iisus Christos jupan Giura Logofăt, cu soția sa jupânița Vilaia, vazuram acest cinstit locaș al sfintei stăpânei noastre născătoare de Dumnezeu... care... (este)... din trecute (vremi)... (ridicat)... (de) părinții noștri jupan Mogoș Ban și cu fiul sau Mogoș Armaș; pentru aceea și noi dorim... răposații ctitori de odinioară și începurăm din temelie acest sfânt hram al sfintei noastre de Dumnezeu și pururea fecioare Maria și cu ajutorul lui Dumnezeu l-am săvârșit și

Biserica Schitului Stănești – Vâlcea, ante 1938

am scris în zilele blagocestivului și de Cristos iubitorul Ioan Petru Voievod în anul 7045 (1537) luna septembrie”.³

Numele zugravului ce a scris inscripția de mai sus, și care a pictat probabil și biserica, se poate citi mai jos într-un colț și este „Eratuti Zografos”. Istoricul Dan Pleșia considera în legătură cu aceasta pisanie ca „Pisania veche, după toate probabilitățile săpată în piatră, nu mai există. A fost înlocuită la o epocă nedeterminată de un text zugrăvit”.⁴ În legătură cu această ipoteză se ridică problema autorului picturii bisericii, căci el nu mai poate fi pictorul grec a cărui semnătură – singura dealtfel ce exista în biserică – se afla în josul pisaniei.

Privitor la pictura și la autorul ei N. Iorga scria: „A. Stănești, on lisait le nom d'un peintre grec de 1537, et cette peinture est très belle”.⁵

Ipoteza ca pictura bisericii este opera unui singur pictor și că el a fost de origine greacă este susținută și de I. D. Ștefănescu, care, analizând pictura și în special portretele ctitorilor, arăta ca tehnica folosită se înscrie în concepția portretului în arta bizantină, ori este cunoscut că pictorii greci au răspândit estetica și tehnica artei bizantine în lume. În ceea ce privește perioada în care a fost pictată biserica, același autor citat mai sus scria: „L'exécution de ces portraits n'a rien d'un ceuvre peinte de mémoire... date probablement de la fondation de l'église”.⁶

³ Virg. Drăghiceanu, *Raport inedit către Comisiunea Monumentelor Istorice*.

⁴ D. Pleșia, *Contribuții la istoricul Mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, „M. O.”, 1965, nr. 5–6, p. 407.

⁵ N. Iorga et G. Balș, *Historie de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 157.

⁶ I. D. Ștefănescu, *Les portraits de donateurs de l'église de Stănești en Valachie*, Paris, 1931, p. 14.

Dacă examinăm pictura din pronaos, de pe peretele de nord, vedem ctitorii: jupan Giura Logofăt cu fii săi Preda, Harvat și Mogos și jupânița Vilaia cu fiica lor Maria, ținând în mâini macheta bisericii așa după cum a fost ea înălțată în 1537, dar diferită față de imaginea ce apare în fotografiile și releveele făcute de arh. I. D. Traianescu cu ocazia lucrărilor de conservare executate de Comisiunea Monumentelor Istorice din 1910–1911 și de arh. Nicolae Ghica-Budești pentru lucrarea sa privind istoria arhitecturii din Muntenia și Oltenia, imagine purtată de monument aproape trei secole. La această imagine s-a ajuns prin adăugirea pridvorului de formă dreptunghiulară, aliniat prin cele două galerii laterale la absidele naosului. Acest procedeu arhitectural se mai poate vedea, dar într-o altă formă estetică numai la o singură biserică – la Bălteni în Muntenia. Aici însă exonartexul este deschis.

În ceea ce privește data adăugirii pridvorului nu avem nici un document care să-i ateste vechimea. În studiul sau, elaborat odată cu releveul din anul 1911, I. D. Traianescu face trei ipoteze în legătură cu perioada în care s-au ridicat pridvorul și galeriile laterale:

– prima datare ar fi în legătură cu cei trei frați Buzești, dealtfel și urmași ai Banului Mogoș dintre care Stroe a fost chiar îngropat aici după moartea sa survenită în anul 1602 în urma unei bătălii „...statu împotriva Tătarilor” după cum scrie pe frumoasa piatră de mormânt așezată de soția sa Sima în pronaosul bisericii. În sprijinul acestei ipoteze vine și D. Pleșia care făcând analogia cu biserica Mănăstirii Căluu unde „până prin 1856 au existat galeriile laterale și o tindă închisă ce fusese adăugată ulterior”,⁷ adăuga: „Este deci posibil ca adaosurile – tinda și galeriile exterioare – să se fi făcut la Caluiu când

⁷ D. Pleșia, *op. cit.*, p. 416.

cei trei frați Buzești au întreprins lucrările de restaurare a bisericii și ca tot atunci s-au executat și la Stănești lucrări similare”.⁸ anul înscris în pisană de la Călușu este 1588;

– a doua ipoteză dezvoltată de I.D.Trajănescu este posibilă o prefacere a schitului în epoca brâncovenească (1689–1714), având în vedere rezidirea bisericii Mamu în anul 1696 și întemeierea unei mănăstiri de maici. Cu această ocazie s-ar fi putut întreprinde și lucrările de la Stănești;

– cea de-a treia variantă și cea la care I. D. Trajănescu pare a fi rămas, este legată de asemănarea plasticii fațadelor bisericii schitului Stănești cu biserica din Strejeștii-de-Jos, ridicată în 1733 de un urmaș al Buzeștilor și care, ca un prinos de pietate pentru strămoșul său

îngropat cu 131 de ani înainte în această biserică, a zidit pridvorul cu galeriile laterale. Autorul studiului consideră că și adăugirile bisericii din Bălteni, singura care se aseamănă cu biserica din Stănești s-au petrecut tot în această perioadă: „Acest caz, aproape identic ca plan cu cel de la schitul Stănești, ne întărește în susținerea părerii mai sus enunțate, că prefacerile de la schit aparțin și ele acestei epoci. Încă un indiciu important, care confirmă această presupunere, mai este și bolta cu lunete cu care era învelit pridvorul schitului... Același fel de bolți întâlnim și la cula din Măldăraști la anul 7299 (= 1790/1), adică nu mult în urma adaoselor de la schitul Stănești”.⁹

În ceea ce ne privește, considerăm că dotarea adăugirii pridvorului și galeriilor este cel mai posibil a fi din timpul fraților Buzești, odată cu ridicarea chiliilor și a Mănăstirii Călușu, adică sfârșitul secolului XVI.

⁸ D. Pleșia, *op. cit.*, p. 416.

⁹ I. D. Trajănescu, *Schitul Stănești (Vâlcea)*, „B.C.M.I.”, anul IV, 1911, p. 19.

Schitul Stănești. Fațada sud 1994

Din punct de vedere al evoluției istoriei arhitecturii, biserica inițială din 1537 este încadrată de N. Ghica-Budești în „tipul sârbesc din Valea Moraviei”,¹⁰ acel tip ce a dus la apariția bisericii mari a Mănăstirii Cozia și a „vechiului stil” din secolul XVI cu plan în forma de treflă și cu o turlă pe pronaos. Biserica este, deci, dezvoltată pe un plan treflat, cu un pronaos pătrășos, despărțit de naos printr-un perete străpuns de o arcadă, cu naosul lărgit de cele două abside laterale poligoanele pe exterior și rotunde pe interior, încununat de cupola turlei, cu altarul format dintr-o absidă poligonală pe conturul exterior și rotundă pe interior ca și absidele naosului.

Pronaosul boltit cilindric, luminat inițial de două ferestre înguste pe peretele de sud și nord, cea din urmă fiind astupată la partea exterioară datorită vântului.

¹⁰ N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia (veacul al XVII)*, 1933, p. 7.

Turla cu baza pătrată, este octogonală, cu ferestre înguste, cu cornișă în dinți de fierăstrău și cărămizi profilate concav. Aceeași cornișă apare și la baza turlei și formează și cornișă navei bisericii.

Pe fațade, în afară de ferestrele înguste terminate în arc de cerc – două la pronaos, câte una în axul celor două abside laterale și două la absida altarului – întâlnim ca singure elemente decorative nișe în plin cintru ce au fost inițial pictate.

Parametrul așa cum se poate vedea din desenul bisericii ce apare în pictura din pronaos este aparent, așa după cum era la unele biserici de secol XVI. „Aici în pod, putem vedea frumoasa structură a zidurilor, clădită din cărămizi aparente cu straturi groase de var alb, netezite dinadins, spre a rămâne vizibilă”,¹¹ arăta în studiul său I. D. Trăjănescu.

¹¹ I. D. Trăjănescu. *op. cit.*, p. 20.

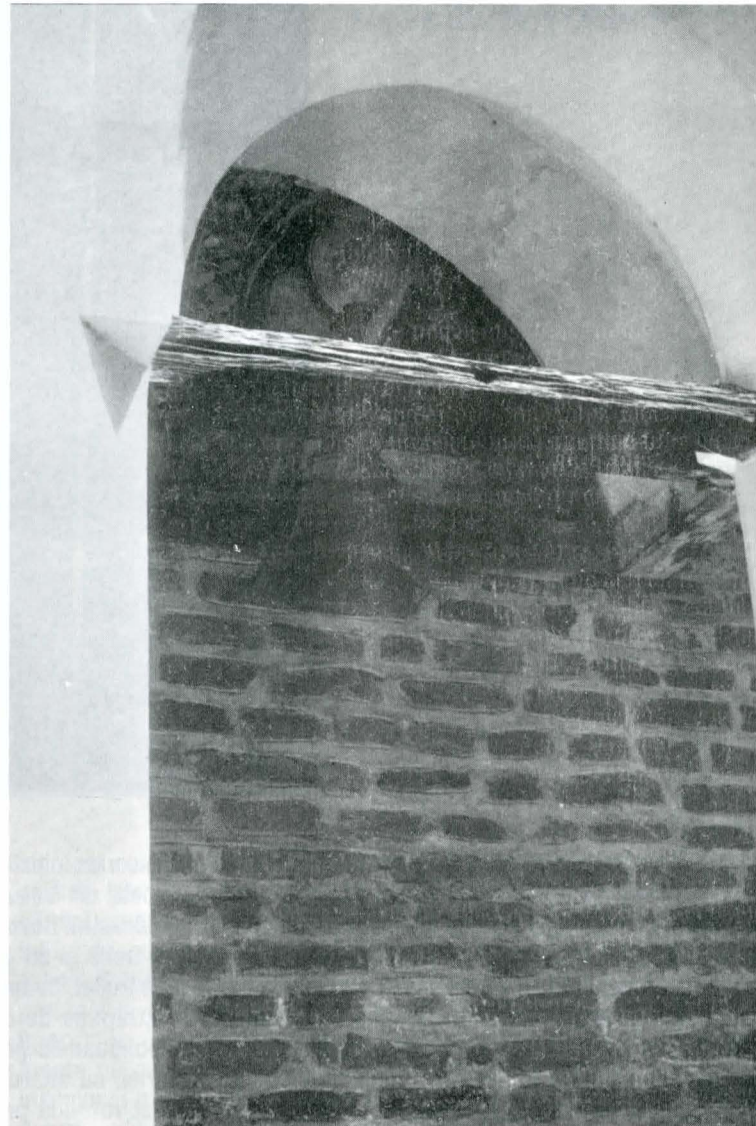

Schitul Stănești. Detaliu fațada de sud 1994

Schitul Stănești. Detaliu galerie laterală sud

Schitul Stănești. Detaliu galerie laterală sud

Schitul Stănești. Detaliu pridvor fațadă sud

Pictura interioară datează, după cum am mai arătat, de la 1537 și este de tradiție bizantină „En effet, l'église de Stănești est seule, en Valachie, à garder un ensemble de peintures originales auxquelles personne n'a touché. Elles sont d'une grande beauté et en general très bien conservée”.¹²

Cât privește pictura exterioară, datarea ei înainte de ridicarea pridvorului și galeriilor laterale este demonstrată de existența picturii în spatele zidului pridvorului alipit zidului bisericii vechi. Dacă însă ea a fost făcută în același timp și de același autor cu pictura interioară, aceasta poate fi stabilită numai printr-o analiză a unui specialist în istoria artei. În ceea ce ne privește, considerăm că pictura exterioară a fost executată de același autor grec care a pictat și interiorul bisericii.

Tâmpla este originară din 1537 având două rânduri de icoane și deasupra crucea.

Biserica este pardosită cu cărămizi de dimensiuni mari și mici într-un desen regulat.

Adăugirea pridvorului datorată necesității unui spațiu mărit destinat credincioșilor a dus la schimbări structurale și estetice ale bisericii. Astfel autorul acestei adăugiri a ales o soluție constructivă originală pentru a rezolva din punct de vedere constructiv legătura dintre pridvorul cel nou și larg cât dimensiunea naosului în zona sa lărgită cu cele două abside laterale și pronaosul de dimensiuni mai reduse, și anume a continuat pridvorul cu două galerii laterale până la intersecția cu absidele naosului. Faptul că aceste galerii au numai un rol constructiv și de plastică arhitecturală îl demonstrează îngustimea lor (~65 cm), și inexistența vreunui acces în biserică pe parcursul lor. Rolul lor constructiv consta – după cum susține arh. I. D. Trăjănescu în studiul său – rezolvării unui acoperiș fără salturi ale coamei și intersecții dificile. Acest acoperiș are învelitoare din șindrilă și o formă în plan

¹² I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 2.

dreptunghiulară și rotunjită în zona altarului. Galeriaiile sunt formate fiecare din trei coloane octogonale libere și două adosate, una la pridvor și celelalte la absida naosului, ce susțin patru arce în plin cintru legate cu tiranți din bârne de stejar la nivelul nașterilor arcelor, și boltite în leagăn.

Datorită noii dimensiuni a acoperișului s-a simțit nevoia unei noi proporții a corpului bisericii și astfel s-a înălțat cornișa întregii biserici. Intersecția dintre noul acoperiș și vechea turlă a dus la ascunderea tamburului acesteia și nevoia de supraînălțare a turlei pentru a obține o proporție plăcută ochiului și a menține dominanta verticală a compoziției. Aceste zone supraînălțate au fost decorate cu arcade în forma de lunetă, tot așa după cum și pridvorul a fost boltit cu bolta pe lunete. „Cu timpul, prefăcându-se acoperișul, părții din aceste arcade s-au dărâmat, iar la reparație nu s-au mai reconstruit, ci s-au profilat într-un plan înclinat și puțin curbat”.¹³

Volumul astfel obținut are o compoziție plăcută, degajând echilibrul, simplitate și un anume aer arhaic „...care se împacă atât de bine cu liniștea văii ce-l păstrează ascuns de atâta vreme, ca pe un lucru scump”.¹⁴

Atât pridvorul cât și galeria sunt pardosite cu cărămizi de diferite dimensiuni așezate neregulat.

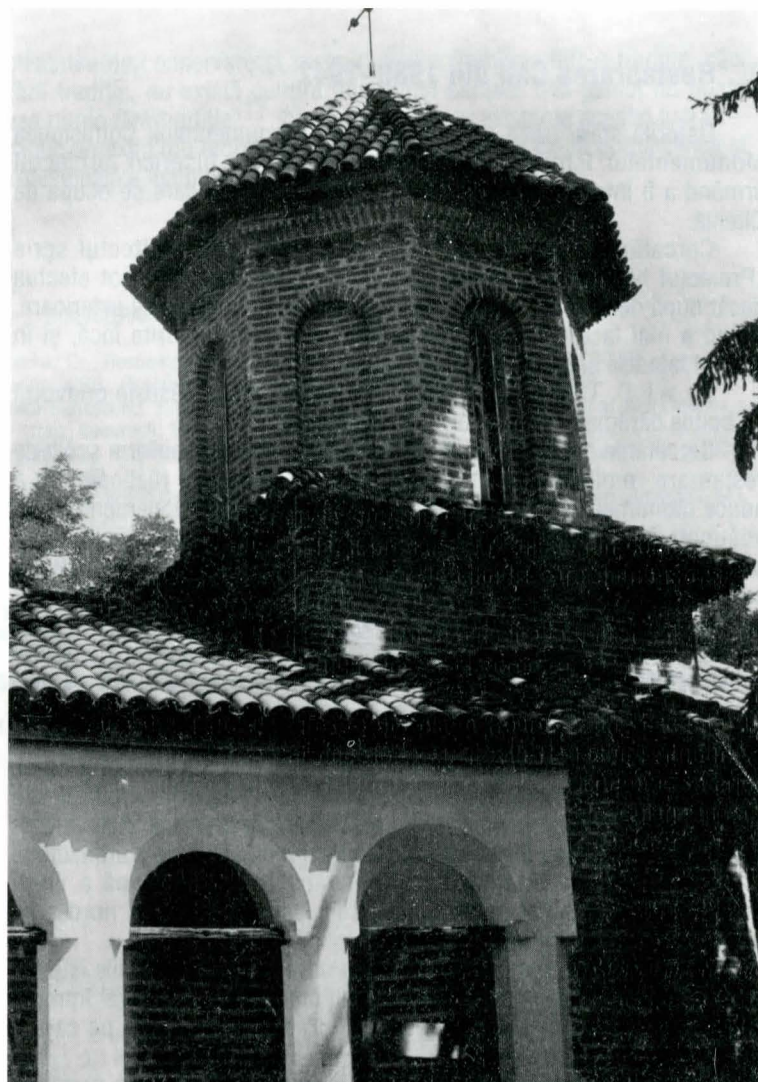
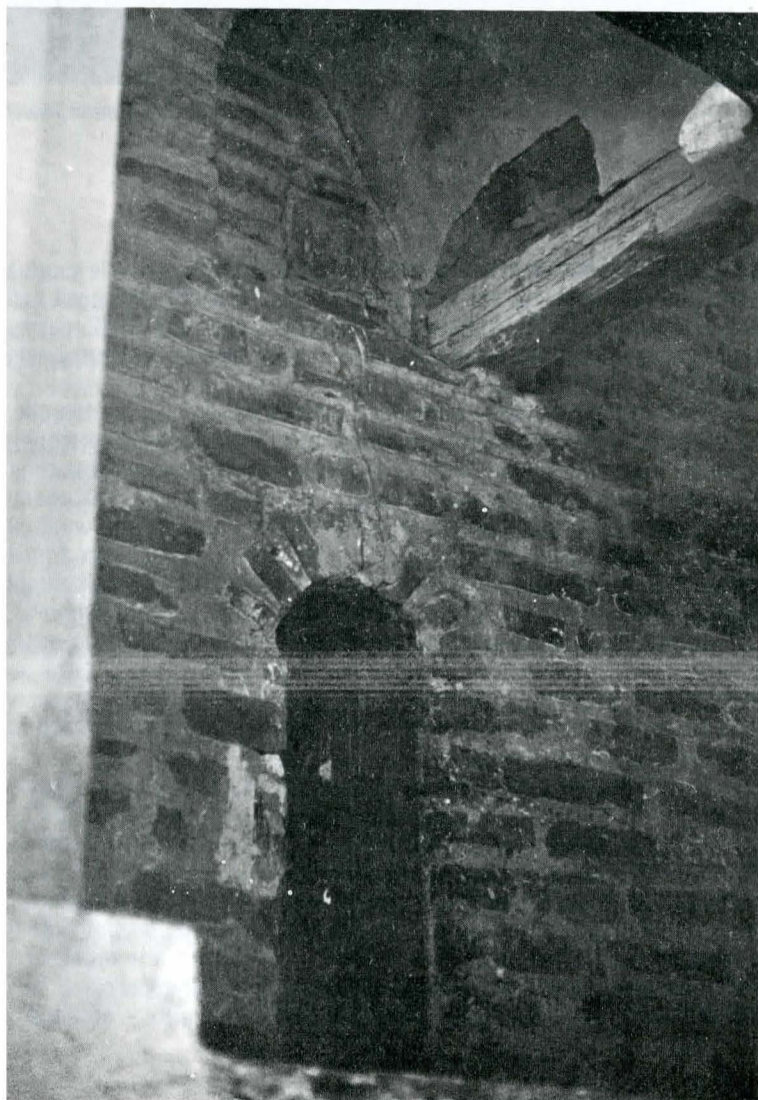
Zidăria cea nouă se diferențiază de cea originală prin dimensiunile mai reduse ale cărămizilor – cărămida originală era de 40–42 cm × 20–26 cm × 6–8 cm, după modelul cărămizilor romane.

În ceea ce privește parametrul, odată cu pridvorul și galeriile ce au fost tencuite, s-a tencuit întreaga biserică, decorația pridvorului rezumându-se la patru firide lungi, înguste și rotunjite la partea superioară ce apar pe pereții de nord și sud.

¹³ I. D. Trăianescu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁴ *Ibidem*.

Schitul Stănești. Detaliu parament fațadă nord

Schitul Stănești. Detaliu nișă pictată. Fațadă sud

IV. Restaurarea CMI din 1938–1942

Datorită stării fizice precare și valorii monumentului, Comisiunea Monumentelor Istorice hotărăște o restaurare a bisericii, proiectul urmând a fi întocmit de arhitectul I. L. Athanăsescu, care se ocupa de Oltenia.

Cercetările încep în 1938, iar în martie 1939 arhitectul scria „Proiectul bolților și proiectul general de restaurare nu-l pot efectua decât după desfacerea întregii bisericii (acoperiș) și tencuieli exterioare, având a mai face cercetări asupra unor puncte nelămurite încă, și în special fațadele și bolțile din pronaosul adaos”.¹⁵

Ca și I. D. Trăianescu în 1911, I. L. Athanăsescu găsește pridvorul cu bolțile dărâmate și cu un tavan de scânduri.

Cercetările executate, precum, și dorința, dealtfel conform școlii de restaurare românească din perioada dintre cele două războaie, de a aduce monumentul la imaginea sa inițială, păstrând însă elementele noi adăugate în diverse etape de intervenție pe monument, a dus după părerea noastră la o greșită înțelegere a caracterului monumentului, caracter ce constă în mod special în imaginea sa unitară și echilibrată, aproape unică, dată de abilitatea și ingeniozitatea meșterului ce făcuse adăugirea pridvorului și galeriilor laterale. Preocupat de ideea evidențierii bisericii inițiale (1537), I. L. Athanăsescu coboară cornișa bisericii la cota inițială, profilatura ei originală fiind ușor de refăcut datorită urmelor găsite în pod la tamburul turlei. Totodată el revine la volumul inițial al acoperișului, scoțând la iveală din nou tamburul turlei. El desface zidăria ce a supraînălțat turla aducând-o la volumul său inițial. Datorită acestor intervenții, pridvorul rămâne mai înalt și este acoperit în patru ape, ceea ce reprezintă o intervenție proprie a arhitectului I. L. Athanăsescu, exonartextul neavând în nici o etapă a vieții monumentului o astfel de volumetrie. Pe pereții de sud și nord s-au refăcut arcadele în formă de lunete.

Prin coborârea cornișei de-a lungul navei bisericii, galeriile laterale sunt și ele afectate – se micșorează înălțimea lor și în general întregul volum al bisericii, atât de interesant prin aerul de arhaism pe care îl degajă este afectat.

Învelitoarea este și ea schimbată, în loc de șindrilă este preferată învelitoarea din olane, deși nici un document nu o atesta și nici prin antologie cu alte monumente ale epocii, din aceeași zonă geografică nu se poate justifica schimbarea.

În ceea ce privește paramentul, se revine la paramentul aparent inițial, pridvorul și galeriile rămânând tencuite, ceea ce conduce la un contrast coloristic destul de brutal.

În interior se reface bolțirea pe arcuri în forma de lunete a pridvorului, după urmele găsite ale vechilor arce ce se intersectau cu tavanul de lemn, și după consolele de piatră rămase la locul lor.

În 1942 se spală pictura interioară și se consolidează pe zonele cu probleme. Se consolidează și se completează iconostasul original.

În acest fel se obține o imagine nouă a bisericii, imagine pe care monumentul nu a avut-o în nici una din etapele sale, căci neputând degaja absidele laterale pentru a citi corect imaginea inițială de la 1537, și nelăsând acoperișul, navă și turla bisericii cu proporțiile și imaginea lor de după etapa adăugirilor pridvorului și galeriilor laterale, imaginea monumentului devine hibridă.

Se pune deci, întrebarea, pur teoretică, ce soluție de restaurare am alege în situația în care s-ar pune problema unei noi restaurări a monumentului.

Conform Cartei de la Veneția din 1964, art. 3, „Conservarea și restaurarea monumentelor are ca scop atât salvarea operei de artă cât și aceea a mărturiei istorice”. Tot în ideea respectării doctrinei de restaurare promovate de acest document al celui de-al II-lea Congres al arhitecților și tehnicienilor de monumente istorice de la Veneția „Contribuțiile valoroase ale diverselor epoci la ridicarea unui monument trebuie să fie respectate ... Când un edificiu comporta mai multe etape de construcție suprapuse degajarea unor elemente ascunse nu se justifică decât în mod excepțional și cu condiția ca cele îndepărtate să nu reprezinte decât un interes minor...”, considerăm că intervenția făcută asupra bisericii Stănești a schimbat imaginea de mai bine de trei secole a monumentului, îndepărtând o etapă valoroasă din viața lui.

Deși există material documentar suficient, prin dărâmarea zonelor de zidărie ce supraînălțau navă și turla bisericii – substanța originală a monumentului din cea de-a doua etapă a sa, substanță ce dădea valoare

Schitul Stănești. Boltire pe lunete la pridvor

și autenticitate monumentului, readucerea sa la forma celei de-a doua etape de intervenție nu mai este posibilă. Deci la întrebarea pusă mai sus, dacă ar fi posibilă o restaurare a restaurării din 1938–1942, dar cu o altă soluție decât cea aleasă de arh. I. L. Athanăsescu, răspunsul este negativ.

Propunerea noastră de restaurare, evident într-un plan pur teoretic, ar fi avut ca idee conducătoare menținerea imaginii monumentului rezultată în urma adăugirii pridvorului și galeriilor laterale, imagine ce ar fi avut la baza relevuul și studiul din 1911 a lui I. D. Trăianescu coroborat cu un relevu actual al monumentului, realizat împreună cu un studiu și cercetări arheologice, acestea din urmă ar putea aduce dovezi și ar putea pune în valoare urmele vechilor chilii ridicate de frații Buzesți, care, au mărit schitul și l-au dăruit în 1591 cu satul Dranovăț.

În ceea ce privește biserica, urmele tamburului turlei și al cornișei despre care vorbește I. D. Trăianescu și pe care le marchează pe relevuul sau, ar trebui conservate și posibil de vizitat în podul bisericii, atât pentru specialiștii din domeniu, cât și pentru tot cei interesați în evoluția arhitecturii medievale.

În rezolvarea paramentului propunem, tot în sensul păstrării imaginii monumentului de după cea de-a doua etapă de intervenție, diferențierea celor două etape prin calitatea diferită a tencuielii, astfel că pe zona bisericii inițiale să se facă o tencuială „la piele” ce se va diferenția de tencuiala pridvorului și a galeriilor, mai groasă ca strat, cu o altă consistență și altă imagine. Această tencuire „la piele” ar fi conformă și cu cercetările din ultimii 20–25 de ani făcute pe monumentele noastre atât cele din Moldova și Transilvania, cât și cele din Muntenia, unde s-au găsit urme „de tencuială subțire – aproape o

¹⁵ Dosar C.M.I., 3441, anii 1919–1950, fila nr. 601.

Schitul Stănești. Boltirea pridvorului

activitatea de conservare și restaurare din România într-o tradiție, căci „Fără tradiție, nu există cultură: nici omul simplu, nici geniul nu poate avea nimic fără tradiție”¹⁷, considerăm însăși existența acestei lucrări – practic un exercițiu teoretic – consecința actului de înaltă ținută civică și profesională a înaintașilor noștri.

BIBLIOGRAFIE

- Cerchez Gr., *Restaurarea Bisericii Domnești*, „B.C.M.I.”, 1917–1923, p. 80–82
 Curinschi Gh., *Restaurarea monumentelor*, Ed. Tehnica, București, 1968
 Ghica-Budești N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, (veacul al XVII), partea a treia*, București, 1933
 Greceanu E., *Paramentul medieval*, „R.M.M.” – Monumente istorice și de artă, nr. 1/1975, p. 25–40
 Greceanu R. Sc., B.C.M.I., *Comisiunea Monumentelor Istorice 1908–1945, Anuarul C.M.I. 1914–1915, 1942–1943* (indici bibliografici)
 Iorga N., et Balș G., *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922
 Ionescu Gr., *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Ed. Academiei, București, 1981
 Opris I., *Comisiunea Monumentelor Istorice*, Ed. Enciclopedică, București, 1994
 Plesia D., *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, „M.O.”, 1965, nr. 5–6, p. 407
 Ștefănescu I. D., *Les portraits de donateurs de l'église de Ștefănești en Valachie*, Paris, 1931
 Trăjănescu I. D., *Schitul Stănești (Vâlcea)*, „B.C.M.I.”, anul IV, 1911, p. 11–23.

¹⁷ V. Pârvan, *Idei și forme istorice Patru lecturi inaugurale*, București, Ed. Cartea românească S.A., 1920, p. 168.

gletuială – ce se mai păstrează încă la biserica fostei mănăstiri Tutana, jud. Argeș (1582)...¹⁶, și în același timp s-ar ocoli un contrast coloristic puternic. Având în vedere și faptul că nișele de pe fațada de sud, est și nord au fost pictate odată cu biserica în 1537, se prea poate ca biserica să fi trebuit a fi tencuită ulterior, dar să nu mai fi ajuns la această fază de finisare înainte de momentul adăugirii pridvorului. Această afirmație o susține și inexistența unor monumente cu pictură pe fațade și parament total netencuit.

Considerăm necesară și marcarea vechii cornișe, pe zona celor trei abside – din punctul de impact cu galeriile laterale –, cu profilatura cornișei originare găsită în pod pe tamburul turlei. Aceeași cornișă o propunem a fi marcată și pe turlă la nivelul vechii cornișe a turlei.

Totodată propunem reluarea registrului de arcade în lunete pe pereții de sud, est și nord al bisericii, așa cum a fost el executat în momentul adăugirii pridvorului și galeriilor.

În ceea ce privește învelitoarea, opțiunea noastră se îndreaptă spre refacerea învelitorii de șindrilă.

Vechea intrare în biserica se poate marca tot printr-o tencuială de aceeași aparență și consistentă cu cea de la pridvor și galerii, precum și printr-o ușoară retragere din planul peretelui.

Arătându-ne prețuirea pentru activitatea de salvagardare a patrimoniului cultural întreprinsă de Comisiunea Monumentelor Istorice și față de toți aceia care începând de la sfârșitul sec. XIX și până în prezent și-au dedicat activitatea de o viață pentru a transforma

¹⁶ E. Greceanu, *Paramentul medieval*, „R.M.M.” Monumente Istorice și de Artă, nr. 1/1975, p. 30.